

Ігор МАРЧУК

КРЕМЕНЕЦЬКА ВІЙСЬКОВА ОПЕРАЦІЯ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК НКВС 21–27 КВІТНЯ 1944 РОКУ

У статті проаналізовано перебіг найбільшого бою між Українською повстанською армією та військами НКВС у квітні 1944 року на Волині, який відомий в історії як Гурбенський бій чи Кременецька військова операція.

Ключові слова: Кременецька військова операція, війська НКВС, Українська повстанська армія, документ, втрати.

Історичні джерела та дослідження сучасних істориків переконують, що 24–25 квітня 1944 р. на Волині в районі села Гурби відбулась одна з найбільших битв Української повстанської армії з Внутрішніми військами НКВС. У радянських документах цей бій фігурує під назвою “Кременецька операція” чи “операція у Кременецьких лісах”. Документи радянських карально-репресивних органів, які виявлено нещодавно, висвітлюють окремі епізоди так званої Кременецької військової антиповстанської операції і містять цікаву інформацію про те, що цей масштабний бій міг відбутися дещо раніше. Зокрема у доповідній від 13 квітня 1944 р. керівник оперативної групи НКВС у Тернопільській області комісар держбезпеки Клеше повідомляв командування Внутрішніх військ НКВС Українського округу про велику кількість загонів УПА, які зосередилися у лісовому масиві на Кременецькому узвишші. Згідно з агентурними та слідчими даними, отриманими місцевими підрозділами НКВС та НКДБ, основними базами повстанців на той час були села Антонівці, Андрушівка, Переморівка, Гута Руська. У вказаних населених пунктах командування УПА формувало одночасно п’ять куренів. Також у цей регіон із Галичини рухалося три повстанських загони чисельністю 300–400 вояків кожен. Їхній маршрут пролягав через Вишнівецький, Дедеркальський та Лановецький райони Тернопільської області. Цього ж дня була проведена авіаційна розвідка, яка виявила в районі населених пунктів Антонівці–Сураж укріплені позиції повстанців¹.

Керівництво ВВ НКВС на підставі цієї доповідної зробило висновок, що така концентрація загонів УПА загрожує основним транспортним магістралям поблизу Дубна, Здолбунова, Крем’янця, Острога, Шепетівки, а також безпосередньому запліллю Червоної армії, яка проводить активні військові дії у напрямку Бродів. Якщо німецькі війська на цій ділянці фронту спробують розгорнути наступальну операцію і це збігатиметься з активізацією УПА в заплілі, то наслідки для Червоної армії можуть бути катастрофічні. Тому оперативна група НКВС у Тернопільській

¹ Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 488. – Оп. 1с. – Спр. 54. – Арк. 8.

області розробила план антиповстанської операції для 4 батальйонів 21 та 23 бригад військ НКВС, які дислокувалися у Шумському, Кременецькому та Вишнівецькому районах. Перший удар заплановано по Антонівецькій базі повстанців, а на наступному етапі підрозділи ВВ НКВС мали взяти у кільце села Переморівка–Гута Руська–Андрушівка, відрізавши повстанцям ймовірні шляхи відступу на північ, схід та південь².

Однак місцеве керівництво НКВС не мало достатньо сил для проведення такої операції. Зокрема командир 23 бригади ВВ НКВС полковник Алексеев наголошував, що у двох батальйонах його бригади відсутні гармати, міномети, без яких проводити операцію буде надзвичайно важко³. Тому оперативники звернулися до командира 31 танкового корпусу генерал-майора Григор'єва з проханням надати необхідну допомогу військами і технікою, але той відповів, що повинен отримати санкцію від вищого керівництва⁴. Місьцеве керівництво військ НКВС вирішило провести операцію самостійно, скоординувавши свої дії з сусідніми частинами ВВ НКВС, оскільки повстанці могли прорватися на північ, на територію Рівненської області. Очевидно, командування НКВС Українського округу вирішило провести більш масштабну операцію із залученням значної кількості військ, які діяли як на Тернопільщині, так і на Рівненщині. Радянські карально-репресивні органи планували очистити цей регіон від підрозділів УПА, знищити повстанські бази, мобілізувати місцеве населення до лав Червоної армії. Відповідно операцію перенесено з 14–15 квітня 1944 р. на 21 квітня.

У Внутрішніх військах НКВС, залучених до операції, за повідомленнями УПА, було 35 тис. бійців. Та чи діяла проти повстанців така велика кількість військ НКВС? В оперативному повідомленні управління НКВС по Рівненській області № 52 від 30 квітня 1944 р. вказано частини, які брали участь у цій операції: 17, 21, 23, 24 бригади, 18 кавалерійський полк, окремих танковий батальйон (22 легких танки) та 2 літаки По-2⁵. Головною ударною силою енкаведистів під час бою була мотострілецька бригада, яка чисельно значно перевищувала армійський еквівалент. За штатом у бригаді мало бути 4025 бійців (5–6 батальйонів, чисельність кожного орієнтовно 713 солдатів, артилерійський та мінометний дивізіони, рота автоматників, рота зв'язку та інші допоміжні підрозділи), які на озброєнні, крім гвинтівок, автоматів та кулеметів, мали додатково батареї 76 та 45 мм гармат, 82 мм міномети. Кожна бригада була забезпечена окремим саперним підрозділом і значною кількістю бронеавтомобілів та автомашин. Керував цією масштабною операцією начальник Управління ВВ НКВС Українського округу генерал-майор Марченко. У таблиці наведено чисельність окремих підрозділів ВВ НКВС, які діяли на Гурбах, згідно з офіційними даними станом на березень–квітень 1944 р.:

² ДАРФ. – Ф. 488. – Оп. 1с. – Спр. 54. – Арк. 8.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2. – Оп. 87 (1944). – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 509–510.

**Чисельність ВВ НКВС під час Кременецької військової операції 1944 р.
(неповні дані)**

№ п/п	Назва частини внутрішніх військ НКВС	Чисельність	Командир
1	18 кавалерійський полк	944	підполковник Захарченко
2	17 бригада піхоти	3318	полковник Новочихін
3	21 бригада піхоти	2949	полковник Мишко
4	23 бригада піхоти	наближено 3000	полковник Алексєєв
5	24 бригада піхоти	3772	полковник Фатєєв
6	танковий батальйон	163	не встановлений
Всього		14146 чоловік	

Отже, на Гурбах проти повстанців задіяно не 35 тис. солдатів та офіцерів НКВС, а приблизно 15 тис. Наприклад, 24 бригада ВВ НКВС, яка діяла на північному напрямку і мала умовну назву “північна група”, задіяла у ході операції такі підрозділи: штаб бригади у неповному складі, 217-й та 220-й окремі стрілецькі батальйони (ОСБ), від окремого батальйону бойового забезпечення роту автоматників, взвод зв’язку та 10 машин автороти. Цю бригаду тимчасово підсилено 187 ОСБ 18-ї бригади у кількості 360 солдатів, окремим ескадроном 18-го кавалерійського полку та 5-ма танками БТ-7 окремого танкового батальйону⁶. Кожній із вказаних бригад визначено сектор наступу, а для кращої мобільності надано роту танків та один ескадрон кавалерії⁷.

Повстанські сили були набагато меншими. В оточення, наприклад, потрапило близько 5 тис. осіб. На нашу думку, ця цифра охоплює усіх оточених повстанців разом із мобілізованими селянами з навколишніх сіл (від 1000 до 1500 осіб), а також укомплектовані та озброєні бойові відділи, які нараховували не більше як 3000 вояків (йдеться про курені О. Степчука (“Сторчана”), І. Сала (“Мамая”), С. Котика (“Докса”), “Непитайла”, “Балабана”, А. Трачука (“Бувалого”), І. Золотнюка (“Довбенка”), “Яструба”, “Залізняка” та сотні “Панька”, “Андрія”, “Ярошенка”, чоту “Чорногори” й відділ охорони штабу під командуванням “Гармаша”). Якщо б у кожному курені було 400 вояків, загальна кількість вояків на Гурбах сягала б 3,2 тис. осіб. Однак під командуванням, наприклад, “Залізняка” було лише дві сотні повстанців. За свідченням політвиховника “Хмари”, у курені “Непитайла” нараховувалось 240 бійців. Документи, вилучені у вбитого командира УПА-Північ Д. Клячківського (“Клима Савура”), свідчать, що у квітні 1944 р. у цьому регіоні

⁶ ДАРФ. – Ф. 488. – Оп. 1с. – Спр. 49. – Арк. 64–66.

⁷ Ескадрон нараховував 170 кавалеристів і поділявся на 4 взводи.

перебувало два з'єднання повстанців: одне під командуванням “Черника”, що нараховувало 9 сотень (1080 вояків), а друге під командуванням “Ясена” складалося з 10 сотень (1200 вояків)⁸. Разом 2280 вояків.

Упівці мали на озброєнні дві батареї гармат різних систем і кілька мінометних ланок, невелику кількість протитанкових рушниць. Крім того, сотня “Великана” притягнула кіньми в розташування штабу захоплений дещо раніше радянський літак ПО-2. Це був радше пропагандистський трофей, ніж зброя. Отже, повстанці програвали військам НКВС у кількості, озброєнні та мобільності. Не було у повстанців ні автотранспорту, ні авіаційної розвідки. Ворог мав значну кількість артилерії та легких танків, а також п'ятикратну перевагу у вояках. Зауважимо також, що у повстанських частинах було багато стрільців, які не мали бойового досвіду.

Про сам перебіг бою досить яскраво розповідають повстанські документи. Зокрема звіт командира з'єднання “Ясена” описує тогочасну ситуацію так: “23.IV.44 р. провідник Л.[еміш] передав мене командирю М.[иколі] (“Кропива”), а цей передав мені ще 2 курені “Мамає” і “Докса” (“Кожуха”). Я з трьома куренями мав перейти на східні терени, до чого було вже проведено підготовку. З розвідувальних даних було відомо, що акція на Обгів-Гурбенський ліс неминуча. Вже 23.IV.44 р. большевики окружили Дерманський, Точевийський ліси і змусили курінь “Лиха” відступити в сторону Гурбів. У Суразькому лісі командир “Панько” з сотнею повстанців вів бій, а ввечері відступив у Гурбенський ліс. Командир Залізняк мав з двома сотнями перейти в Славутський ліс. 22.IV. після малої сутички на р. Вілія завернув, 23.IV. звів бій на Батьківцях і відступив у Гурбенський ліс”⁹. Спроба вийти з оточення напередодні 24 квітня не вдалася. Перстень був замкнений надійно. “Треба було прийняти бій. 24.IV. ніччю розіслав я накази командирам куренів (год. 1-ої ночі). О третій годині почали займати становища, копати окопи, окопувати гармати. Першого і найважчого удару сподівався я зі східно-південної сторони, на відтинку Мости–Будки–Хінівка–Гурби, який зайняв командир Сторчан; відтинок Гурби–Майдан зайняв Мамає; відтинок Обгів–Мощаниця–Святе зайняв командир Докс; відтинок, що лучив “Сторчана” і “Докса”, зайняв командир Яструб з куреня командира “Лиха”. Командир “Залізняк” з двома сотнями зайняв другу лінію на відтинку “Сторчана”. (Також у першій лінії оборони на правому фланзі куреня “Сторчана” у напрямку на Гурби перебувала сотня “Ярошенка” і сотня з куреня “Балабана” – *І. М.*). О третій годині ішов я перевіряти боєві становища і зустрів командира Романа (“Енея”) і “Черника”, поінформував їх про ситуацію і розположення наших становищ. Від них довідався я, що спроба пройти за ворожі розташування новозмобілізованим без зброї не вдалася, їх було 500 осіб. Плюс 200–300 осіб цивільного населення з худобою і підводами, які шукали тут захисту. Медсестри чомусь зі всіх сторін позвозили ранених (до 100 осіб), що потребувало спец. охорони. Крім моїх відділів, ще 2 боєвих курені командира Гриця (“Черника”), курінь “Довбенка” і “Бувалого”, які відпочивали після вчорашніх боїв. Переглядаючи боєві становища, стрінув я командира Кропиву, зголосив йому про розположення, він передав мені сотні Андрія, Панька та чоту Черногори, яких примістив я зі східної сторони в лісі та поручив вдержувати зв'язок між командиром Доксом

⁸ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 55. – Спр. 7. – Арк. 158.

⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 71–72.

і Мамаєм. З півдня біля Гурбів і Тартаку розположився почет командира Романа (“Енея”) – командир Гармаш”¹⁰. Всіх неозброєних було відіслано на захід вглиб лісу, куди також переміщено обози. Отже, оборонялося понад 1000 осіб. “Одну чоту з куреня Мамає під проводом Ярошенка вислав я на засідку в Майданські болота з ціллю вдарити у тил ворога, що він і виконав. Біля 4-ї години ворог почав обстрілювати відтинок Сторчана з гармат і мінометів. Наші мовчали до того часу, коли ворог зблизився на віддаль 100–200 м. Тоді відізналися наші кулемети, гранатомети і 4 гармати. Перший наступ було відбито... Другий наступ почав ворог після короткої перерви і на всіх уже відтинках, підсилений танками. Відтинок командира Яструба заломився і панічно відступив, не повідомивши “сторчанівців”¹¹.

Павло Ступак, який був у сотні “Грома” з куреня “Яструба”, описує цей момент так: “Вранці наша сотня зайняла оборону... О 10-й годині на нас почали наступати..., ми прийняли бій, але не витримали натиску і розбіглися хто куди. Я і мої товариші кинули в цей момент гвинтівки і побігли в глибину лісу... Рухаючись лісом, ми натрапили на інший курінь і приєдналися до нього неозброєними. Тут не було нашого сотенного і нас ніхто не знав, тому ми так і ходили неозброєні по лісу. Потім всіх неозброєних відокремили, приїхав “Яструб” і сказав: “Залишайтеся тут, а ми прорвемося на Полісся”¹².

Ось як описував бій командир “Ясен”: “За “яструбцями” пішли відділи “Залізняка” – запасна лінія “Сторчана”. Ворог окружив курінь “Сторчана”, але наступ цей було відбито і переведено контрнаступ. Три сотні забрали гармати командира Вира (“Докс”, “Кожух”) і прорвалися, а біля 60 повстанців і командира Сторчана окружено (біля 10-ї год.). Окружені боролися до 14-ї год. по полудні і загинули по-геройськи. В кого не попала ворожа куля чи граната – самі дострілювались. Тут загинув курінний “Сторчан”, сотенний “Булка”, заступник сотника Ігор, чотовий Шраменко, чотовий Корнієць. Ніхто не здався живим. Один падав, другий брав кулемета та стріляв. Кількаразові спроби ворожого наступу були відбиті, та в кінці забракло набоїв (про це розказував очевидець – дядько, що йому вдалося втекти)”¹³.

Курінний “Гірчиця”, що очолив залишки куреня “Сторчана” після бою, у звіті від 14 травня 1944 р. зазначав, що ворог розпочав наступ на курінь “Сторчана” і сотню “Яструба” о 7-й годині ранку з Грабівця силою одного батальйону за підтримки інтенсивного мінометного і кулеметного вогню. Перший наступ сторчанівці відбили, змусивши енкаведистів відійти до хутора Вільхава. Повторний удар танками і кавалерією та несподіваний панічний відступ сотні “Яструба” допоміг ворогу вдертися у ліс і атакувати з тилу сотні “Корнієнка” і “Булки”, які потрапили в оточення. Сотня “Лютого” відступила вузьким коридором по узліссю в напрямку Гурбів під сильним ворожим обстрілом. Частина оточених сторчанівців зуміла пробитись через вороже кільце поодиноці або малими групами і приєднатись до інших відділів. Так, зокрема, прорвався сотенний “Корнієнко” з трьома стрільцями¹⁴. Інші, що потрапили в оточення, загинули.

¹⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 72.

¹¹ Там само. – Арк. 71–72.

¹² Державний архів Рівненської області. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 2028. – Арк. 9–10.

¹³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 72–73.

¹⁴ Там само. – Арк. 50–51.

“За цей час, – писав М. Свистун (“Ясен”), – поставив я другу оборонну лінію, якої вже не зломали навіть ворожі танки. Щоб забезпечити південну сторону, перекинув я сотенного Андрія з північно-західної сторони на південь, на Гурбенську гору (год. 11-та). Вони геройськи держалися до 18-ї год., коли большевикам удалося висунути їх танками зі свого становища. Тут оборонні становища скріпили командири “Довбенко”, “Бувалий”, “Балабан”. В цей же час, коли окружені “сторчанівці” боролися, я підготував контрнаступ з півночі, що мав виконати курінь “Докса”, але на зайняте становище командиром “Доксом” не було кого дати, своїх відділів не міг я зрвати зі становища, бо ворог наступав зі всіх сторін, а командира Гриця (“Черника”) не міг відшукати. Йому підлягали “Довбенко”, “Бувалий”, “Балабан”. Мусив я погодитися з судьбою”¹⁵. Вдень під час наради командири “Леміш”, “Кропива”, “Еней” і “Ясен” вирішили прорватися під прикриттям ночі у Дерманський ліс. “...Прорив мав робити курінь Докса. Під прикриттям ночі упорядкував я відділи. Новозмобілізовані і цивільні ходили з місця на місце і скрізь зустрічалися з небезпекою... Табір – біля 50 фір з раненими – ждав на напрямкування, а прорватися з ними та з цивільними неозброєними людьми було неможливо. Подав я наказ від командира Романа залишити їх у лісі, скерував беззбройних людей в західну частину, які, незважаючи на накази, вешталися з місця на місце”¹⁶. Вночі всі бойові підрозділи зібрано в урочищі Провороття, де нашвидкуруч впорядковано курені. На місце вбитого “Сторчана” призначено “Гірчицю”. Військо двійками, розтягнувшись більше чим на кілометр, просувається узліссям у напрямку сіл Чернява і Святе”¹⁷.

Командир “Ясен” повідомляв, що “25.IV. рано добився я з відділом “Мамая” і “Довбенка” під Бущу, яку рішив обминати і перейти в більший ліс. Курінь “Довбенка”, оминаючи Бущу, потягнувся, курінь “Мамая” мав бути черговим. В міжчасі донесла мені розвідка, що за річкою знаходиться більше двох куренів війська, що їм танки загородили дорогу. “Мамая” курінь і відділ “Балабана” зайняли становище в окопах большевиків, що були готові (пригодилися). Прийняв я бій, щоб вирвати відділи з-за річки, а командирів “Довбенкові” пересилаю наказ наступати зі східної сторони Бущі. Наказ він виконав. Почалася боротьба з танками – унерухомлено три...”¹⁸.

Підсумки бою на Гурбах, за звітом “Ясена”, такі: “Наші втрати – 80 повстанців убитими, 100 ранених, помордованих наступного дня большевиками, 200 убитих новозмобілізованих дядьків та німців; біля 400 вбитих, біля 300 зловлених (мобілізованих і цивільних). Большевики втратили 800 чоловік вбитими”¹⁹.

Отже, вранці 25 квітня 1944 р. всі повстанські підрозділи успішно прорвали вороже оточення. Основні сили двома колонами вирушили у північно-східному напрямку на точивисько-дерманські ліси. Авангардним підрозділом у прориві був курінь “Кожуха” (“Докс”) на чолі з командиром “Ясеном”. Незначна кількість повстанців (приблизно один курінь) вийшла з оточення третьою колоною на південь (просікою вздовж р. Понура) у Суразькі ліси.

¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 72.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. – Спр. 372. – Т. 48. – Арк. 299.

¹⁸ Там само. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 72.

¹⁹ Там само.

На шляху основної частини повстанських підрозділів, які рухалися колоною в напрямку с. Буща, виявлено ворожі укріплені позиції. О 6 год. ранку відбувся бій із гарнізоном військ НКВС та прибулими на допомогу піхотою, кавалерією і танками. Невідомий повстанський командир “В.А.” описав бій під Бущею в окремому звіті, де зазначив, що ворог на цьому напрямку мав чотири танки²⁰. Повстанці перед атакою розташували свої сили так: командир “Ворон” зайняв позицію на горбку біля фільварку, курінь “Довбенка” мав атакувати з боку Мостів, курінь “Бувало-го” – з боку Борщівки, курені “Докса” і “Великана” – із західного напрямку. Решта відділів як бойовий резерв стояла на пагорбі в лісі. Атака мала бути швидкою і несподіваною, щоб ворог не зміг надіслати підкріплення. О 6-й годині 30 хвилин повстанці відкрили вогонь. Ворог відповів кулеметними серіями і танковим рейдом. Командиру “Березі” та стрільцеві “Петрові” вдалося підбити перший танк. Повстанці повзком наблизилися до нього і політвиховник “Юрко” запропонував екіпажу здатися, але танкісти мовчали. Тоді стрілець “Щиголь” метнув пляшку із запальною рідиною і машина запалала як сірник. Другий танк в’язанкою з шести гранат підбив стрілець “Щасливий”. Екіпаж намагався втекти, але загинув від повстанських куль. Ще два танки, побачивши невтішний результат, розвернулись і втекли на другий куток села. Після цього відділи УПА, вишикувавшись колоною, обігнули ліву частину села і вирушили вперед²¹.

У запеклих боях протягом усього дня 25 квітня атаки ворога поблизу Бущі відбито, і підрозділи УПА “з малими жертвами” прорвалися в близький Точивицький ліс, у якому було призначено місце збору. За різними даними було підбито 3–4 ворожі танки за допомогою повстанської артилерії та гранат.

“Відірвавшись” від супротивника, повстанські відділи відступили в глибину Точивицького лісу, де розташувались на нічний відпочинок. Наступного дня, 26 квітня, після певної реорганізації повстанські підрозділи у складі з’єднань “Донбас” і “Холодний Яр” вирушили рейдом на Полісся та Східну Україну.

Після виходу частин УПА з оточення Внутрішні війська НКВС ще понад дві доби (до 27 квітня) продовжували прочісувати Кременецькі ліси. За період операції, як свідчить доповідна народного комісара внутрішніх справ СРСР Л. Берії безпосередньо Й. Сталіну, було вбито 2018 і заарештовано 1570 осіб²². Енкаведистам доводилося всюди долати з боями систему оборонних споруд, побудованих повстанцями: шанці, бліндажі, завали. В окремих місцях бої тривали по 8–11 годин. Таких боїв і сутичок під час операції енкаведисти нарахували аж 26²³. Серед захоплених трофеїв у цьому документі перераховано: 1 літак (ПО-2), 7 гармат (1 – 37 мм, 6 – 45 мм), 15 мінометів (з них 2 – 120 мм), 5 станкових кулеметів, 42 ручних кулемети, 31 автомат, 298 гвинтівок, 16 пістолетів, 6 ПТР, патронів – 45 тис., 789 гранат, одна польова кухня, 302 міни, 120 возів²⁴, 129 коней²⁵, 5 мотоциклів, 1 радіостанція, 5 телефонних апаратів, 2 комутатори. Виявлено багато лісових і сільських продовольчих та господарських складів, з яких вилучено 35 мішків цукру, 56 тонн

²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 21–22.

²¹ Там само.

²² ДАРФ. – Ф. 9401. – Оп. 2. – Спр. 65. – Арк. 8.

²³ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 87 (1944). – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 509–510.

²⁴ За іншими даними, 48 возів.

²⁵ За іншими даними, 185 коней.

зерна, 270 кожухів та інше майно. Захоплено обладнання однієї друкарні з 18-ма ящиками шрифту. Підірвано два склади з німецькими артилерійськими снарядами і мінами. Втрати Внутрішніх військ НКВС за цим звітом склали 11 осіб вбитими і 46²⁶ пораненими²⁷.

За даними 24 бригади ВВ НКВС під час бою знищено 536 повстанців, взято в полон 385 і чотирьох поранено. Захоплено 6 різних складів, 44 гвинтівки, 7 автоматів, 9 кулеметів різних систем, 4 гармати (45 мм), 3 міномети, приблизно 60 коней та 100 возів. Власні втрати: загинув – 1, поранено – 4, пропало безвісти – 3, втрачено трьох коней із сідлами, озброєння і боеприпаси трьох солдатів. Стрілецької зброї захоплено мало – 60 стволів на понад 500 вбитих. Повідомлення про понад 500 убитих не відповідає дійсності, якщо замість повстанців не розстрілювали цілком беззбройних селян²⁸.

Інформація про результати бою подана також у звіті Тернопільського обкому КП(б)У і вона суттєво відрізняється від наведених вище цифр: “Маючи дані, які отримано шляхом слідства про те, що в Кременецьких лісах дислокується курінь “Кропиви” і ряд інших бандформувань УПА... оперативно-військова група шляхом прочісування лісових масивів Шумського і Кременецького районів... виявила розташування бандгруп і нав’язала їм бій. За час бойових дій з 22 по 27 квітня цього року було знищено більше тисячі (якщо точніше, то 1076) бандитів і чотириста бандитів захоплено у полон”²⁹.

Документальні дані про втрати з обох сторін потребують ретельних досліджень для їх підтвердження чи спростування. Захоплена під час Кременецької операції кількість стрілецького озброєння певною мірою спростовує інформацію про понад дві тисячі вбитих повстанців. Адже на полі бою було підібрано лише 316 гвинтівок, автоматів та кулеметів. Це озброєння одного повстанського куреня. Отже, реальні втрати УПА на Гурбах 300–400 вояків, а не 2000.

За повстанськими даними у публікації-звіті “Гурби”, втрати ВВ НКВС у Кременецькій акції склали майже 900 осіб вбитими і стільки ж пораненими. Повстанці захопили 6 кулеметів, 10 автоматів, 2 міномети, 37 гвинтівок та інше озброєння. 3 ладу виведено 4 танки. Упівці втратили 8 кулеметів, 24 автомати, 60 гвинтівок, 1 ПТР та 5 пістолетів³⁰.

Наведені цифри, порівняно з інформацією радянської сторони про невеликі втрати ВВ НКВС як наступаючої сторони, не зовсім об’єктивні. Це підтвердив у своїх свідченнях на допиті, проведеному НКВС, колишній співробітник політвиховного відділу групи “Богун” Василь Худенко (“Хмара”), який готував до публікації брошуру “Гурби” і мав під рукою підготовлені командуванням УПА звіти: “Як зразок неправди і фальсифікації можна навести звіт УПА про результати “Кременецької акції”, коли частинами Червоної армії було оточено Кременецький

²⁶ За іншими даними, 49 поранених.

²⁷ ДАРФ. – Ф. 9401. – Оп. 2. – Спр. 65. – Арк. 8; ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 87 (1944). – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 509–510.

²⁸ ДАРФ. – Ф. 488. – Оп. 1с. – Спр. 49. – Арк. 64–66.

²⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 930. – Арк. 196.

³⁰ *Вовк О.* До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами / *О. Вовк* // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Спецвипуск. – С. 133–134.

ліс, у якому знаходилися банди двох груп УПА: “Енея” і “Холодний Яр”, внаслідок бою загинуло багато бандитів, і змішані залишки різних куренів змушені були в паніці і безпорядку відступити... У звіті ж командування УПА було зазначено, що втрати УПА в цьому бою складають всього 200 чоловік, а втрати супротивника – більше 2000 чоловік”. Однак ці свідчення “Хмари” суб’єктивні, окрім того, слідчі записували переважно те, що повинно було бути подане як “правдива інформація”. Втрати військ НКВС під час цієї масштабної операції як мінімум кількості вбитих і поранених, на жаль, документів, які б підтвердили це, не виявлено. Радянські джерела суттєво перебільшують втрати повстанців у Кременецькій військовій операції.

Отже, незважаючи на чисельну перевагу та краще озброєння, Внутрішнім військам НКВС не вдалося витіснити повстанців із Кременецьких лісів на відкритий простір, у тили фронтової лінії Червоної армії в районі Броди – Збараж з метою остаточного знищення. Командування УПА вивело з оточення боєздатні, загартовані в боях частини. Повстанці зазнали важких втрат, однак продовжували бойові дії в інших регіонах України.

Ihor Marchuk. The Kremenets military operation of the Internal troops of the NKVD (21–27 April 1944): documents speak

The article is devoted to the analysis of the course of events during the largest battle between Ukrainian Insurgent Army (UPA) and NKVD troops in April 1944 in the Volhynia region, which is known as the Hurby battle or Kremets military operation.

Key words: Kremets military operation, NKVD troops, Ukrainian Insurgent Army, documents, losses.

Игорь Марчук. Кременецкая военная операция Внутренних войск НКВД 21–27 апреля 1944 года

Статья посвящена истории самого большого боя между Украинской повстанческой армией и войсками НКВД в апреле 1944 года на Волыни, известного в истории как Гурбенский бой или Кременецкая военная операция.

Ключевые слова: Кременецкая военная операция, войска НКВД, Украинская повстанческая армия, документы, потери.